

*Sint
Nicolaasgenootschap
Nederland*

1993 - 2003

Samengesteld door Robert Nijssen, Guus Smits en René Toonen

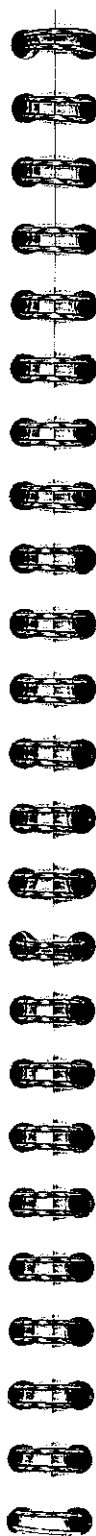
SINTERKLAAS – ALTIJD ANDERS

John Helsloot

Met Sinterklaas als object van studie kwam ik eigenlijk pas goed in contact toen ik al een aantal jaren werkte op de afdeling volkskunde (nu etnologie) van het Meertens Instituut in Amsterdam. Dat gebeurde wel via een omweg.

Voor mijn dissertatie deed ik onderzoek naar de geschiedenis van feesten en vermakelijkheden in Goes tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw. Een belangrijke rol bij de organisatie van deze feesten speelde de plaatselijke Vereniging voor Volksvermaken. Tot mijn verrassing bleek voor de leden daarvan het Sint-Nicolaasfeest het belangrijkste evenement van het jaar. Van een sinterklaasfeest alleen voor volwassenen, dat bovendien soms enkele dagen na 6 december gevierd werd, had ik nog nooit gehoord. Met een afwisselend programma van meestal een muziekkuitvoering, een toneelstukje of grappige voordracht, leken ze op het eerste gezicht ook niet op een sinterklaasfeest. Bovendien was Sinterklaas, zelfs in de geest, op een uitzondering na geheel afwezig. Toch was de naam niet zo maar gekozen. Want voor de leden bestond de aantrekkelijkheid van deze avonden vooral in het krijgen van een 'cadeautje' via de in de zaal opgestelde tombola. Omdat het lot blind was, kon men soms een onverwacht voorwerp toebedeeld krijgen – een naaidoos voor een oudere heer bijvoorbeeld – wat vaak aanleiding was tot grote hilariteit (en scheve gezichten). Tijdens de sinterklaastijd (en ook rond de Kerstdagen) stonden dergelijke tombola's, waarvoor men een lot kon kopen, ook in winkels. De vereniging had die dus als het ware 'in huis' gehaald.

Dit, in Nederland betrekkelijk zeldzame, 'Sint-Nicolaas'-feest werd voor mij pas echt interessant toen ik, door de maatschappelijke achtergronden na te gaan van de leden van de vereniging, kon laten zien dat zich tot dit feest een specifiek deel van de Goese bevolking aangetrokken voelde: de min of meer vrijzinnige middengroepen. De elite behield ten opzichte van hen wat afstand, maar zorgde er intussen wel voor dat juist arme schoolkinderen ook een sinterklaascadeautje kregen; de orthodox-protestantse inwoners moesten van dit alles niets hebben. Om het wat algemener te formuleren: door een feest als dit te bestuderen is het mogelijk om

inzicht te verkrijgen in hoe bepaalde groeperingen, op een specifiek moment in de geschiedenis en op een bepaalde plaats, zich tot elkaar willen verhouden. Voor volkskundigen maakt juist dat dit soort onderzoek zo boeiend. Tegelijk werd ik me ervan bewust hoe tijdsgebonden, en dus veranderlijk, de beleving van het sinterklaasfeest kan zijn.

Dat werd versterkt, toen begin jaren negentig van de vorige eeuw Nederland een ontwikkeling doormaakte die voor degenen die een antenne hebben voor het sinterklaasgevoel tot grote onrust leidde. De alsmaar oprukkende kerstman, en kerstversieringen al vóór 6 december in de etalages, wekten de indruk dat het met het sinterklaasfeest zo goed als gedaan was. Dat lokte protestacties uit, waarvan de oprichting van het Nationaal Sint-Nicolaas Comité een prominent voorbeeld is. Maar ook voor toch altijd wat meer aan de zijlijn staande wetenschappers was het een ontwikkeling die om actie, dus onderzoek vroeg. Door het Meertens Instituut, evenals door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in Utrecht, werd een vragenlijst uitgestuurd. Eind november 1995 was bovendien het symposium van de afdeling Volkskunde gewijd aan het thema 'Sinterklaas en de kerstman: concurrenten of collega's?' De sprekers, onder wie uw bestuurslid Frits Booy, belichtten dit onderwerp vanuit verschillende invalshoeken. Een verslag van het symposium werd in 1996 gepubliceerd in een themanummer van het *Volkskundig Bulletin*.

In mijn eigen bijdrage probeerde ik enerzijds de toenmalige gebeurtenissen te documenteren en anderzijds die in een breder historisch en cultureel kader te plaatsen. Het gecombineerd effect van allerlei brede maatschappelijk-culturele processen, met name globalisering en individualisering, leidde er in toenemende mate toe dat de houding die Nederlanders aannamen tegenover een traditie, zoals die dat in december cadeautjes gegeven worden door Sinterklaas, meer vrijblijvend en onbevangen werd. Mensen die zin hadden in eens iets anders, namen die ruimte zonder gêne en benutten daarvoor van elders aangereikte gedragsmodellen. Wat voor de een een haast onvaderlandslievende overtreding was van een norm, was voor de ander een creatieve daad – die bovendien een volgend jaar weer anders uit kon vallen.

Anders dan voor Goes beschikte ik nu niet over preciese gegevens om deze houdingen, en al hun tussenposities, duidelijk maatschappelijk te localiseren. Al zijn er aanwijzingen dat vooral jongeren of jongvolwassenen, en dan weer vooral in de grote steden, wat minder eerbied hadden voor de Sint dan ouderen, zo'n generalisatie is misschien toch weinig geloofwaardig. Onderzoek van bijvoorbeeld sommige sociologen probeert immers aannemelijk te maken dat vluchtige en variabele levensstijlen kenmerkender zijn voor de huidige cultuur dan de groei van bepaalde vaste patronen die toegeschreven kunnen worden aan een specifieke maatschappelijke groepering; anderen betwijfelen weer of het met de culturele veranderingen wel zo'n vaart loopt. Na tien jaar, na wat even een vloedgolf leek, is wel duidelijk dat Sinterklaas royaal overeind is gebleven. Het besef van het 'typisch Nederlandse' van het feest is door de commotie waarschijnlijk zelfs versterkt. Toch lijkt de betekenis daarvan enigszins van karakter veranderd. Sinterklaas vieren is meer iets geworden waar je voor kiest dan dat het dwingend en onontkoombaar als het ware wordt opgelegd.

Door verdedigers van Sinterklaas, ook het Nationaal Sint-Nicolaas Comité, is altijd met groot gemak gewezen op het Nederlandse karakter van het feest. Het heeft immers een lange geschiedenis – graag wordt dan gewezen op het bekende schilderij van Jan Steen uit de zeventiende eeuw – en in het buitenland zie je het, heet het, in deze vorm nergens – afgezien dan van Vlaanderen en aangrenzend Duits gebied. Daar zit beslist wat in. Met de les in het achterhoofd dat feesten, in vorm, functie en betekenis, altijd tijdsgebonden zijn kreeg ik, na het symposium, een bijzondere kans om het idee van het typisch Nederlandse van het feest nog eens tegen het licht te houden. Door ons instituut was al eens eerder, in 1943, een enquête over het sinterklaasfeest verstuurd naar onze correspondenten. De resultaten waren, voor mij althans, verbluffend.

Kort samengevat bleek het sinterklaasfeest zoals we dat nu kennen, in hoofdzaak een huiselijke viering, met pakjes, surprises, gedichten, soms het bezoek van de Sint aan huis en waaraan ook volwassenen deelnamen pas vrij kort voor de Tweede Wereldoorlog tot in brede lagen van de Nederlandse bevolking te zijn doorgedrongen. Op delen van het platteland was het voordien gebruikelijk dat jongelui,

potsierlijk verkleed en onherkenbaar gemaakt, met veel lawaai de huizen binnendrongen, kinderen en jonge meisjes de stuipen op het lijf joegen en na een traktatie weer verdwenen. Van dat wilde en ruwe gedoe kreeg men in de eerste helft van de twintigste eeuw steeds meer een afkeer. In dit beschavings- en moderniseringsproces speelden de lagere scholen en hun onderwijzers een belangrijke rol. Zij brachten hun kinderen, en indirect het hele dorp, een andere, rustiger en huiselijker vorm van sinterklaasvieren bij en bemiddelden zo tussen vormen van het feest die al eerder in de steden bij de gegoede burgerij gegroeid waren en de dorpen. Het rondtrekken van de jongelui werd vervangen door een intocht van Sinterklaas in persoon, deftig en bedaar. Verscheidene correspondenten schreven indertijd dat ze eigenlijk nog maar sinds kort Sinterklaas in levenden lijve hadden gezien. Geleidelijk aan vond pakjesavond ook voor volwassenen ingang. Al is hier nog heel veel nuancering op z'n plaats, zoiets relateert toch wel, zonder afbreuk te willen doen aan de welgemeende intenties daarachter, sommige uitspraken van al te enthousiaste verdedigers van de Sint.

Niet alleen in de 'gewone' samenleving, ook tot de (Nederlandse) etnologie drong in de jaren negentig het belang door van de invloed van de cultuur van nieuwe Nederlanders op de vormgeving van de alledaagse cultuur in Nederland als geheel. Toen vanuit ons instituut een groot internationaal congres werd georganiseerd over dit thema 'etniciteit', leek het me interessant vanuit mijn vooral historische belangstelling, eens na te gaan hoe het het sinterklaasfeest was vergaan in die eerdere multiculturele 'Nederlandse' samenleving, het voormalige Nederlands-Indië. Dat mijn vader daar een aantal jaren gewerkt had, versterkte die keuze. Tot mijn verrassing bleken de honderden op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bewaarde leggers van Nederlandstalige kranten uit Indië een schat aan gegevens te bevatten over het feest. Al gaan krantenberichten vooral over zaken die zich in de publieke sfeer afspelen en zijn ze geschreven vanuit een bepaald, koloniaal, perspectief – waardoor raadpleging van andere typen bronnen noodzakelijk is, ze boden toch een bruikbaar en rijk eerste houvast.

Opnieuw bleek me hoe variabel de viering van het sinterklaasfeest kan zijn. Want vooral in de grote plaatsen op Java, Batavia en

Soerabaja, droeg dat vanaf ongeveer de jaren zeventig van de negentiende eeuw een bepaald onverwacht karakter. Mensen bleven rond 5 december niet thuis, maar gingen winkelen in de toko's en iets gebruiken bij de banketbakkers, waar de terrassen geillumineerd waren, waar tombola's gehouden werden en waar muziek was. Vooral als het donker geworden was en er meer gedronken was, steeg de stemming snel. Iedereen was uit op een pretje. Op de terrassen bekogelde men elkaar met confetti en serpentines of met bierviltjes en hoeden. Men danste en hoste over straat, riep 'hie-ha-hie-ha', zong liedjes van het slag 'Rije-rije-in een wagentje, hi-ha-ho' en 'We gaan nog niet naar huis, nog lange niet'. In het gewone leven zeer deftige heren bliezen op een toetertje, zongen met een hoog kinderstemmetje een Sinterklaasliedje, of zetten een glas bier op hun hoofd. Sommige mensen waren gemaskerd, een enkeling liep in vrouwenkleren. Opmerkelijker was, dat men elkaar ook te lijf ging en sloeg met waaiers en varkensblazen, waarbij scheiding tussen grap en ernst niet altijd duidelijk was. Volslagen vreemden belaagden elkaar; het onderscheid in rang en stand was – even – verdwenen.

Het zal duidelijk zijn dat wat zich toen op Sinterklaasavond afspeelde in de centra van de grote steden in Indië een omgekeerde wereld was, een soort carnaval. Zo zag men dat zelf ook. Sinterklaas heette, net als het carnaval, een verbroederingsfeest. Voor de goede orde: de Indonesiërs, Chinezen en anderen hadden daaraan part nog deel. Naar het gekke gedoe van de *blanda's* ter ere van *Sinjo Kolas* keken ze, zoals het in de kranten heette, 'kalm en bescheiden' en met 'stalen gezichten'. Dat was natuurlijk een reflectie van stereotypen, maar ook een bevestiging daarvan. Het uitgelaten sinterklaasfeest van de Europeanen liet, bewust of niet, in één moeite door de 'Inlanders' letterlijk hun plaats kennen. Het laat zich raden dat mensen die net uit Nederland kwamen vreemd tegen dit feest aankeken. 'Eigenaardig toch, dat onze beteekenisvolle, typische hollandsche feesten, hier, onder de zon der tropen, zoo heerlijk, zoo intens ontaarden. Zoo'n fuif lijkt op alles, behalve op een St. Nicolaasfeest', schreef de *Java-Bode* bijvoorbeeld in 1903. Daarmee zette men zich tegelijkertijd af tegen de deelnemers aan deze typisch Indische sinterklaasviering: de Indo-Europeanen en de al langer in Indië wonende Europeanen die waarschijnlijk niet anders kenden en sinterklaas als straatfeest normaal vonden. Die sentimenten wonnen vanaf de jaren 1910 en 1920 – net

als in Nederland zelf ten opzichte van het wilde sinterklaaslopen, waarmee dit Indische feest wel enkele overeenkomsten heeft – dermate aan kracht dat het wilde straatfeest geleidelijk van het toneel verdwijnt.

Voor de degenen die, in alsmaar groteren getale, uit Nederland kwamen gingen er de voorkeur aan geven om het feest thuis te vieren. Toch verschilde sinterklaas in Indië nog in een ander opzicht van dat in Nederland. Daar werd het, behalve steeds meer thuis, ook op school en in verenigingsverband gevierd. Maar in Indië werd dat nog eens verhevigd door de dominante plaats in het lokale gezelligheidsleven van de sociëteit. Wat het camavaleske straatfeest lange tijd was voor de grote steden, was het sinterklaasfeest op de soos voor de kleinere plaatsen en in de binnenlanden. Al heel vroeg – wat de vraag oproept of Indië niet voorop liep – zijn er prachtige beschrijvingen van hoe Sinterklaas vanuit het donker op zijn schimmel en vergezeld van 'zijn neger' (Semarang 1878) de soos plechtig naderde, voorafgegaan door een muziekkorps en begeleid door fakkeldragers. Daar hield Sinterklaas altijd een vermanende toespraak, kregen de kinderen hun cadeautje, nog lang door middel van een tombola, en werden er spelletjes gedaan. 'De stralende gezichten van de kinderen, de blijde stemming der moeders, de plechtige Sint en de grappige Zwarte Piet, vormden een echt nationaal geheel, dat je Nederlandsch hart goed deed', kon dan bijvoorbeeld geschreven worden over het feest in een soos in Cheribon in 1925. Dat werd vrijwel overal besloten met een gezellig bal voor de volwassenen. Daarnaast bracht de Sint ook in Indië een bezoek aan de lagere scholen. Over het sinterklaasfeest op Java hoop ik over enige tijd een samenvattende publikatie af te ronden.

Op het ogenblik houd ik me, wat de 'Sint-poot' van mijn onderzoek betreft, ook bezig met de figuur van Zwarte Piet. Zijn plotselinge entree in Nederland in 1850, zoals genoegzaam bekend in het prentenboek van Jan Schenkman, is ondanks allerlei speculaties nog steeds een raadsel – althans voor mij. Op het spoor gezet door prof. Willem Frijhoff probeer ik, zonder latere interpretaties terug te projecteren op het verleden, te achterhalen wat Schenkman met de afbeelding van een zwarte metgezel kan hebben bedoeld. Zou hij, net als in *Piet de Smeerpoots* (Nederlandse vertaling 1848) en natuurlijk naar

de maatstaven van zijn tijd, niet een boodschap hebben willen afgeven ten gunste van zwarten en tegen de slavernij? Door onderzoek, met behulp van een studente, naar de beeldvorming van zwarten in kinderboeken uit in ieder geval de jaren 1840-1850, wil ik de houdbaarheid van deze veronderstelling toetsen. De eerste resultaten lijken gunstig voor een bevestiging daarvan.

Ondanks verscheidene pleidooien daarvoor in het verleden is er nog steeds geen grote, samenvattende studie over het sinterklaasfeest in Nederland. Tegenover het buitenland – ik denk dan vooral aan het prachtige boek van Werner Mezger, *Sankt Nikolaus. Zwischen Kult und Klamauk. Zur Entstehung, Entwicklung und Veränderung der Brauchformen um einen populären Heiligen* van 1993 – staan we eigenlijk nog steeds met lege handen. Aan de andere kant is er al heel veel onderzoek gedaan en staan er belangrijke publikaties op stapel. Ik verwacht en hoop dat het een kwestie van korte tijd zal zijn dat er, misschien in een gezamenlijke inspanning, een boek kan verschijnen waarmee we internationaal voor de dag kunnen komen. Onze Sint en Piet verdienen het!

Over het sinterklaasfeest schreef ik de volgende artikelen:

- 'Sint-Nicolaasfeesten in Goes, 1868-1892. Afspiegeling van de verhouding tussen de gegoede stand en de burgerij', *Volkskundig Bulletin* 13 (1987) 201-249.
- 'Sint-Nicolaasfeesten in Goes, 1868-1892', *Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland* 15 (1989) 99-110.
- 'Sinterklaas en de komst van de kerstman. Decemberfeesten in postmodern Nederland tussen eigen en vreemd', *Volkskundig Bulletin* 22 (1996) 262-298.
- 'Sinterklaas en Kerstmis. Verschillen, veranderingen, verklaringen', *Respons. Mededelingen van het P.J. Meertens-Instituut* 1 (1996) 15-23.
- 'Die Nationalisierung des Nikolausfestes in den Niederlanden im 20. Jahrhundert. Eine Skizze anhand der Fragebogen des Meertens-Instituts von 1943 und 1994', *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 45 (2000) 217-244.
- 'De opkomst van Sinterklaas als nationaal feest in Nederland. Een schets op grond van twee volkskundevragenlijsten van het Meertens Instituut', in: A. Döring (Hg.), *Faszination Nikolaus. Kult, Brauch, Kommerz* (Essen 2001, Klartext) 104-139.
- 'Feest en vermaak. Sinterklaasfeesten in de 19e en 20e eeuw', *Nebalennia* 129 (2000) 25-34.
- '5 december. Sinterklaas en nationale cultuur in Nederland', *Skript* 24 (2002) 54-68.
- 'St. Nicholas as a public festival in Java, 1870-1920. Articulating Dutch popular culture as ethnic culture', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 154 (1998) 613-637.